

Varjas Béla

(1911–1985)

Nem olyan irodalomtörténész volt, aki a közszereplést keresi. A nehéz, hálátlan munkát szerette, a rosszul olvasható, régi kéziratokkal, nyomtatványtöredékekkel való bíbelődést. Az irodalomtörténet csak megbízhatóan föltárt forrásanyagra épülhet – vallotta. Ez volt eszménye: a feltétlen megbízhatóság. Ez jellemzi már ifjúkori dolgozatait éppúgy, mint élete végén közzétett nagyszabású művét, melyet a magyar reneszánsz irodalom társadalomtörténetének szentelt.

Szülővárosában, Esztergomban érettségizett, a bencéseknel. (Gimnáziumi éveiben adys verseket közölt tőle a helyi újság.) Mint bölcsészhallgató, az Eötvös-Collegium tagja lehetett, s ott Gombocz Zoltán és Horváth János tanítványa. Az egyetem elvégzése után magyar–német szakos kiegészítő tanárként a budapesti Kölcsey Gimnáziumban működött, majd a Révai Könyvkiadóhoz került lektor-nak. 1935-től 1941-ig a Széchényi Könyvtárban dolgozott. Akkor a kultuszminisztériumba rendeltek: ő lett a bölcsészettudományi karok előadója. Közben, 1940-ben, Horváth János maga mellé szólította, s prozeminárium vezetésével bízta meg. 1945-ben kötött házasságot Nyilassy Vilmmával, a későbbi irodalomtörténésszel. A felszabadulás után az OSZK h. főigazgatója lett, 1949-től 1957-ig főigazgatója. (Ugyanebben az időben ő szerkesztette a *Magyar Könyvszemlélt* is.) Egyetemi magántanári (habilitációs) előadását 1946-ban, a 16. századi magyar irodalom tárgyköréből tartotta meg. 1947-ben vetette papírra híres tervezetét a könyvtárosok egyetemi képzéséről. 1948-tól 1953-ig az újonnan alapított Könyvtártudományi Tanszék vezetője lett. (Ezt a munkát a Széchényi Könyvtárban viselt funkciója mellett vállalta.) 1957 szeptemberétől Intézetünkben dolgozott nyugdíjazásáig, sőt, szerződéses munkatársként egészen haláláig. (Betegségében írott utolsó feljegyzéseit, melyeket most tanulmányozunk, ugyanaz a pontosság és lelkiismeretesség jellemzi, mint minden művét.)

Részt vett az Intézet nagy, közös vállalkozásaiban, *A magyar irodalom történetének készítésétől a Régi Magyar Költők Tára* 16. századi sorozatának újra-indításáig (előkészületben). A szűkebb intézeti közösség, melynek tagja volt, az 1969 óta működő Reneszánssz-kutató Csoport. Ennek irányításában – 1975-től osztályvezetőként – kezdetől fogva jelentős segítséget nyújtott Klaniczay Tibornak. Irányító kezét nyugállományba kerülése után is éreztük: ritka, de annál értékesebb helyeslésére, gyakori, de mindig megszívlelendő dorgálásaira mindaddig bízást számíthattunk, amíg az utolsó betegség le nem gyűrte.

Sokat köszönhet neki a magyar könyvtárügy, melynek felszabadulás utáni újjászervezésében kulcsszerepet játszott. Sokat köszönhet neki az új magyar textológiai iskola, melynek egyik alapítója volt. Mindkét területen érték megpróbáltatások (ide tartoznak például harcai az OSZK tudományos funkcióinak megőrzéséért és fejlesztéséért, ide az új Petőfi-kiadás kényszerű félbenmaradása 1948-ban), bár az elismerés sem maradt el (1955-ben kapta meg a Munka Érdemrendet, 1981-ben ugyanennek arany fokozatát.) Tevékenységének legmaradandóbb része mégis irodalomtörténeti munkássága. Első jelentős műve: bölcsészdoktori értekezése (*Erdély és irodalmunk nemzeti egysége*), melyet 1934-ben jelentetett meg. Akkor már állandó munkatársa volt az *Egyetemes Philológiai Közönynek*. A *Magyarságtudomány* lapjain egy évvel később kezdett publikálni; ott jelent meg 1936-ban az a tanulmánya, amelyet – utólag visszatekintve – életprogramjának kell tekintenünk: *Az irodalmi élet sorskérdései Mohács után*. (Akadémiai doktori értekezését is majd e témának fogja szentelni.) Ott jelent meg másik híres ifjúkori tanulmánya is, a *Középkori magyar tájszemlélet* (1937). Akkortól fogva fő publikációs fóruma a *Magyar Könyvszemle* lett: ott számolt be elsőként fölfedezéseiről, a *Gismunda-széphistóriáról* (1938), Balassi *Istenes énekeinek* első kiadásáról (1941). A negyvenes évek elején Varjas Béla már a magyar irodalomtörténetírás egyik legnagyobb szövegkiadó egyéniségévé lett. A népszerűbb kiadásokat

(amilyen Heltai *Magyar Krónikájáé* volt 1943-ban) most nem is számítva, néhány év leforgása alatt négy fontos irodalmi forrást tett, elsőként, közzé, általában saját fölfedezéseit. Neki köszönhetjük Balassi első fönmaradt kiadásának hasonmását (1941), az *ős-Gismundát* (1942), a *XVI. századi magyar orvosi könyvet* (1943) és végül – de legelsősorban – a *Balassa-kódex* egyszerre hasonmás és betűhű kiadását a klasszikus bevezető tanulmánnyal, a magyar textológia e mindmáig felül nem múlt egyik csúcsteljesítményét (1944). 1945-ben az ő kiadásában jelent volna meg a *Régi Magyar Költők Tára* középkori és 16. századi sorozatának (mely 1930-ban a VIII. kötettel félbeszakadt) IX. kötete. (A hagyatéék része az a néhány lapnyi kefelevonat, mely megmaradt az ostrom pusztításából.) A felszabadulás utáni időszak, a magas hivatali beosztás éveivel kevésbé kedveztek az irodalomtörténeész alkotókedvének. Sokmindent szervezett, könyvészeti vállalkozásokat indított útjukra, értékeket mentett meg (elérte például, hogy a *Balassa-kódex* az OSZK állományába kerüljön). A korszak legjellegzetesebb műve *A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere* (1955).

Varjas Béla tudományos munkásságának második virágkora kétségtelenül az 1957-től 1985-ig tartó időszak, amikor az Irodalomtudományi Intézetben tevékenykedhetett. Megindította a legrégebb és legértékesebb magyar nyomtatványok hasonmás kiadásának sorozatát, a *Bibliotheca Hungarica Antiquát* (1959), melynek valamennyi kötetét ő gondozta, a Sylvester- (1960) és a Heltai-kiadás (1962) kísérő tanulmányát maga is írta. Kritikai kiadásban tette közzé a 17. századi szombatos énekköltészet teljes anyagát (1970). Ez az a korszak, amikor legtöbb nagy tanulmányát írta, általában folyóiratunk számára. Érdeklődése a 16. századi magyar irodalom egészére kiterjedt: Kovacsóczy Farkassal, Szegedi Gergellyel éppoly eredményesen foglalkozott, mint örök témájával, Balassi életével és költészetével. Tervezett néhány könyvet, melyeket most már sosem olvashatunk: a históriás énekekről szóló monográfiát, a nagy Balassi-életrajzot. Előtanulmányainak, *ITK*-cikkeinek hála most mégis ismerjük e témáról tett számos, lényeges megállapítását. Nem valósulhatott meg a kelet-közép-európai reneszánsz irodalomról tervezett nemzetközi tanulmánykötet, melyért sokat fáradozott, de legalább az ő nagyszabású összehasonlító szemléje (*Une sociologie des genres littéraires*, 1978) megjelent. Végül pedig megjelent élete főműve, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei* (1982). Ezt a munkáját nem a mai irodalomszociológiai kutatások ihlették, hanem még mesterének, Horváth Jánosnak tanítása, aki az irodalom mellett intézményeinek, társadalmi voltának, az irodalmi életnek is nagy fontosságot tulajdonított. Varjas Béla arra tett kísérletet, hogy ezt a hagyományt Klaniczay Tibor komparatizmusával, Hauser Arnold művészetszociológiájával ötvözze. Jelentős tudományos életművet hagyott ránk. Névmutatók sokasága bizonyítja, milyen gyakran idézett név az övé.

Szigorú volt. Bírálata, mely sohasem a személyre, mindig a teljesítményre vonatkozott, végtelen igényességéből fakadt, s ezért sohasem volt bántó, bár sohasem volt kíméletes. Az akadémikussal éppoly határozottan közölte egyet-nem-értését, mint a gyakornokkal. A tudományok köztársaságában meggyőződéses republikánus volt. Szeretett vitatkozni, s maga is megkövetelte az álcázatlan kritikát, de csakis az észérvekre figyelt. Presszionálni, kényszeríteni nem lehetett. Arckifejezéséből, dőlceg természetéből méltóság sugárzott. Semmi érzelme nem volt a karrierista sunyisághoz. Balassi híres, a magyar-kodó időkben sokat idézett soráról („cseng szép magyar szózat”) Varjas Béla éppen 1944-ben mutatta ki, hogy szövegromláson alapul, s helyesen „cseng szép madár szózat”-nak olvasandó. De az OSZK főigazgatói székéből is azért kellett távoznia, mert nem volt hajlandó meghozni egy olyan döntést, melyet főhatósága kívánt tőle, de amelyet ő a könyvtárra nézve károsnak, becsületével pedig összeegyeztethetetlennek tartott. Bennünket, akik személyesen is hosszú ideig hatása alatt álltunk, szigorra, türelemre, bátorságra tanított példájával.

Horváth Iván